

Zoran LAKIĆ*

SUDBINA CRNE GORE U RATOVIMA NA POČETKU XX VIJEKA

Sažetak: Polazna teza ovog rada je da ratnom historijom Crne Gore dominiraju dva osnovna zahtjeva. S jedne strane, to je borba za oslobođenje od tuđinske vlasti i očuvanje države i njene slobode; a s druge strane, borba za ujedinjenje s drugim srodnim narodima. Navodi se da su dva balkanska rata 1912–1913. i Prvi svjetski rat 1914–1918. godine za Crnu Goru bili pobjednički ratovi u kojima je značajno proširila svoju teritoriju, što je dovelo i do rasta broja stanovnika. U radu se dalje govori o Crnoj Gori i njejoj borbi za ujedinjenje i ističe da je ujedinjenje s braćom u okruženju, i u teorijskom i u praktičnom smislu, bilo superiorno nad drugim mogućim idejama toga vremena. U duhu ove ideje obrazlažu se događaji i komenatrišu stavovi koji se odnose na odluke Podgoričke skupštine iz 1918. godine.

Ključne riječi: *borba za oslobođenje Crne Gore, borba za ujedinjenje Crne Gore, odluke Podgoričke skupštine iz 1918. godine*

Istorija Crne Gore puna je i prepuna ratovanja u kojima dominiraju dva osnovna zahtjeva:

1. borba za oslobođenje od tuđinske vlasti i očuvanje svoje države i njene slobode;
2. borba za ujedinjenje svih srodnih naroda, dakle, srpskog naroda i drugih jugoslovenskih naroda.

U oba slučaja to se moglo ostvariti gotovo neprekidnom oslobodilačkom borbom — tako karakterističnom na početku XX stoljeća. Nema potrebe da nabrajam te borbe i pobjede. U brojnim ratovima koje je

* Akademik Zoran Lakić, CANU

vodila Crna Gora, posebno mjesto pripada onima na početku XX stoljeća. Dobro su obrađeni u našoj historiografiji.¹

Podsjećam da je to vrijeme dva balkanska rata 1912–1913 i vrijeme Prvog svjetskog rata 1914–1918. godine. To su za Crnu Goru bili pobjednički ratovi. Lako je zapaziti da je i tada Crna Gora bila na pravoj strani historije. Uostalom, kao i dotad. Njen ugled je znatno porastao i među sunarodnicima i na međunarodnom planu. Uživala je opšte simpatije, pa će joj poznati engleski pjesnik posvetiti i ove stihove:

— *O najmanji od naroda
krvavi prestole slobode
velika Crna Goro.*

I njen gospodar — knjaz i kralj Nikola, uživao je veliki ugled. Nazivali su ga „carem junaka”. Bio je i „tast Evrope”, što je, takođe, vrlo bitno za ugled koji je uživao: i kao ličnost, i kao državnik.

U navedenim ratovima Crna Gora znatno je proširila svoju teritoriju. Podsjećam da je Stara *Crna Gora, podlovcénska* ili *čtetvoronahijska*, imala manje od 100.000 stanovnika. Nakon balkanskih ratova njena teritorija se udvostručila, a broj stanovnika i više od toga. Od jednonacionalne i jednovjerske države postala je višenacionalna i multikonfesionalna. To zapažaju i pisci školskih udžbenika čiji su autori domaća čeljad:

„Svaki Srbin u Crnoj Gori dužan je poznavati svoju *čjelokupnu domovinu* — sve srpske zemlje, u kojima žive naša oslobođena i *neoslobođena braća* Srbi. Nijedan Srbin i Srpkinja, ma koje vjere bili, *ne smiju požaliti* — ni život, ni imanje — za opštu srpsku *slobodu*, dobro i blagostanje. Treba da je *brat mio(ma) koje vjere bio*, jer teško bratu bez brata.”²

Nakon Prvog svjetskog rata Crna Gora je još više proširila svoju teritoriju. Prvom administrativnom podjelom u novoj državi kao *Zetska oblast* i *Zetska banovina* imala je oko 34.000 km² (danas ima 13.000 km²). Nikada nije bila šira. Istina, njen gospodar je sanjao, upravo, još veću Crnu Goru. Sam za sebe i u sebi vodio je nenajavljenju utakmicu

¹ Riječ je o zapaženim djelima poznatih historičara: D. Vujovića, B. Petranovića, D. Živojinovića, V. Strugara i još mnogih, mnogih drugih.

² Đuro Božović i Jovan Roganović, *Zemljopis Knjaževine Crne Gore*, Državna štamparija — Cetinje, 1899.

s prijateljskom Srbijom, s kojom se i orodio — da bi Crna Gora i teritorijalno bila veća od nje, kako bi i po tom osnovu imao prvenstvo nad Srbijom u predstojećem ujedinjenju 1918. godine. Drugih pretenzija nije imao. obraćao se velikim silama i nije dobijao podršku za takve planove. O tome postoji prvorazredna dokumentacija koja je dijelom i objavljena u radovima historičara profesionalaca. Naravno, nije odustajao da bude *prvi suveren nove države* za koju se čitavog života borio. S tom željom je i umro, pošto je prethodno na Podgoričkoj skupštini 1918. bio odbačen. Takav stav Podgoričke skupštine pravnovaljano je verifikovan na Pariskoj konferenciji mira (1919. godine), *koja je prihvatila podneseni izveštaj francuskog maršala Franše de Perea* o Podgoričkoj skupštini 1918. godine. Tako je dobila puni međunarodni sertifikat. Velike sile, i posebno Francuska, smatrale su da je stanovništvo Crne Gore ogranak srpskog naroda. Uostalom, tadašnji podaci govore da je 50% srpskog naroda živjelo izvan države Srbije.

Tako je Crna Gora *dinastije Petrović* završila svoj uspravni hod kroz istoriju, uz napomenu da je sa istorijske mape Evrope tada nestalo i pet carstava. Nijedno dosad nije obnovljeno. A da li će to kada biti — to već nije tema istorije kao nauke. Ona će i dalje proučavati prošlost, što može biti od koristi i za savremeni i budući hod svake zemlje, regiona i svijeta u cjelini.

*

Na početku izlaganja najavio sam *borbu za ujedinjenje* kao drugu bitnu komponentu jedinstvenog procesa koji se odvijao vjekovima. Kada je riječ o Crnoj Gori i njenoj bori za ujedinjenje, podsjetiću da su prvi kamen međaš u toj borbi bile bitke i pobjede na Martinićima i Krusi-ima iste 1796. godine, a zatim i sve druge pobjede koje su uslijedile, te teritorijalno širenje Crne Gore. Podlovcenska Crna Gora promijenila je ime u — *Crna Gora i Sedmoro brda*. Čitava državna dokumentacija tada je štambiljana s državnim nazivom *Crna Gora i Sedmoro brda*. Bjelopavlići i Piperi prvi su se ujedinili s Crnom Gorom. Zatim su to uradila i ostala brda — opet borbom i pobjedom. Nakon toga *Crna Gora zauvijek uzima to ime kao ime svoje države*.

Ujedinjenje *s braćom u okruženju* je, i u teorijskom i u praktičnom smislu, superiorno i nadmoćno nad drugim mogućim idejama toga

vremena. Zato su oslobodioci i oslobođenje svuda dočekivani s radošću i ponosom — na širokim prostorima buduće Jugoslavije: Boka Kotorska, Dubrovnik, Split, Rijeka, Sarajevo, Zagreb, Ljubljana. Ovih dana je, upravo, izašla knjiga akademika Vlada Strugara — *Jugoslovenski 1. decembar*.³ U Dubrovniku je istaknuto da su „tuđinske zastave zamijenjene našim trobojkama”. U Splitu se klicalo: „*Živjela Jugoslavija!*” Isticano je da je još jača i silnija od pobjede oružja — „pobjeda nad klonulošću našom, nad očajem našim”. U Rijeci pišu novine: „Glazba (je) svirala himnu Srbije, hrvatsku himnu i druge rodoljubive himne.”⁴

Oslobodioci, dakle, nijesu nigdje dočekivani kao okupatorska vojska. Naprotiv, isticano je da nema više granica između Srba, Hrvata i Slovenaca „kada su oni jedan narod” (str. 23). A u Danilovgradu, na zboru od 28. novembra, konstatuje se da „nema ni ljepšeg, ni sjajnijeg ujedinjenja u cjeloj svjetskoj istoriji”. U proglasu se poručuje: „Samo tako ujedinjeni ponosno ulazimo u veliku, moćnu i zajedničku državu... u našu divnu Jugoslaviju.”⁵

Na Podgoričkoj skupštini 1918. godine ujedinjenje su prihvatili svi prisutni narodni predstavnici, uključujući i onih nekoliko iz bloka tzv. zelenaša. Jedino je bio protiv dr Sekula Drljević, koji nije ni došao na skupštinu, iako je bio izabran u Cetinjskom izbornom okrugu.⁶ Vođa Božićne pobune 1919. godine, Krsto Zrnov Popović, u zapisima koje je objavio Veljko Sjekloća 1998. godine bilježi: „Sva je naša borba bila — borba za ujedinjenje sa ostalim bratskim narodima. U tom cilju mi tražimo posebnost Crne Gore, a ne nikako u cilju njene separacije od ostalih bratskih naroda.”⁷ On — vođa Božićne pobune — nikada nije dovodio u pitanje *srpsko porijeklo Crnogoraca*. Nijesu, dakle, Crnogorci, kako je pisao dr Sekula Drljević, „po vjeri katolici a po nacionalnosti Crveni Hrvati” (252). Naprotiv, on nastavlja, „*Crna Gora je naša mila otadžbina* u kojoj je sijala *luča srpske slobode — preko 600 godina*”. Zanimljiv je i podatak da je svaki učesnik Podgoričke skupštine bio ucijenjen na 50.000 dinara, a mitropolit dr Gavriilo Dožić na 80.000 (str. 87).⁸

³ Vlado Strugar, *Jugoslovenski 1. decembar*, Beograd, 2018.

⁴ *Isto*, str. 10.

⁵ Z. Lakić, Učiteljska škola u Danilovgradu 1919–1929, CANU — Podgorica, 2018.

⁶ *Hrvatske novine*.

⁷ Veljko Sjekloća, Krsto Popović u istoriografskoj građi i literaturi, Podgorica, 1998.

⁸ *Isto*, str. 87.

Postavlja se pitanje za raspravu — šta je bila *alternativa ujedinjenju 1918?* Da li ju je ko vidio i predlagao? Nije. Ne može se ići naprijed sa stavom da ponuđeno *nećemo*. Mora se ponuditi *šta hoćemo*. Očito da tada niko nije nudio bolje rješenje. Podsjetiću da je i sam kralj Nikola — gospodar Crne Gore, pozdravio ujedinjenje i napisao, rekao bih, pravu odu ujedinjenju.

Uostalom, i pri objavi rata Austrougarskoj 1914. godine on je na sličan način to izrazio još ljepšim riječima. Pozvao je Crnogorce „*u sveti rat — za slobodu srpstva i Jugoslovenstva... Austrija je objavila rat našoj dragoj Srbiji, objavila ga je nama; objavila ga je srpstvu i čitavom slovenstvu!! ! Mi smo htjeli mir — nametnut nam je rat.*”

*

Iako je historiografski dobro obrađen taj historijski čin, reći ću da već 2–3 godine radimo na naučnom projektu CANU — *Učesnici Podgoričke skupštine 1918. godine*. Slijede naša zapažanja.

Prvo ću podsjetiti kako su tekle pripreme za Podgoričku skupštinu.

7. novembra 1918. godine usvojena su *Pravila za biranje narodnih poslanika* po kapetanijama, varoškim opštinama i srezovima.

19. novembra 1918. godine održani su izbori: svaka kapetanija je birala — po dva, svaki srez — po tri poslanika: veći gradovi (preko 5.000 stanovnika) po dva, a manji po jednog poslanika.

Glasalo se na javnim zborovima. Ukupno je izabrano 168 poslanika za Podgoričku skupštinu.

24. novembra 1918. godine Skupština je počela s radom u zgradi Duvanskog monopola. Na *prvom zasijedanju* izabrani su tajnim glasanjem, organi Skupštine.

26. novembra 1918. godine — na *drugom zasijedanju*, aklamacijom su usvojene odluke koje je pojedinačno potpisalo 165 poslanika. Umjesto komentara, skraćeno ćemo citirati odluku o ujedinjenju Crne Gore i Srbije. Riječ je, dakle, „*o narodu jedne krvi, jednog jezika i jednih težnji, jedne vjere i običaja sa narodom koji živi u Srbiji i drugim srpskim krajevima; zajednička im je slavna prošlost..., ideali... narodni junaci, zajednička patnja, zajedničko sve što — jedan narod — čini narod.*”

28. novembra 1918. godine izabran je Izvršni odbor, neka vrsta privremene vlade

17. decembra 1918. godine delegacija od 18 članova, na čelu s mitropolitom dr Gavrilom Dožićem, uručila je *Odluke Podgoričke skupštine Aleksandru Karađorđeviću — prestolonasljedniku.*

Na narodnim zborovima izabrano je, dakle, 168 narodnih poslanika; znatno više nego što ih je bilo u Skupštini Crne Gore izabranoj uoči izbijanja Prvog svjetskog rata 1914. godine. Pri tome moramo imati u vidu da je i broj glasača bio povećan iz prostog razloga što je s novim teritorijama Crna Gora dobila još 180.000 novih stanovnika. Izabrani delegati bili su ugledni ljudi, većinom školovani: učitelji, sveštenici, ljekari, pravnici, advokati itd, bio je samo jedan zemljoradnik, iz Metohije. Po vjerskoj strukturi najviše je bilo pravoslavnih, zatim muslimana — albanske nacionalnosti i, kako mi to danas kažemo, Muslimana Bošnjaka. I oni su bili najviđeniji predstavnici svoga naroda. Bilo je i onih koji su kasnije prišli KPJ, koja je osnovana 1919. godine. Jedan od njih je poslije oslobođenja 1945. bio predsjednik Skupštine Narodne Republike Crne Gore. Svi izabrani predstavnici jednoglasno su izglasali predložene odluke:

- o detronizaciji gospodara;
- o ujedinjenju s bratskom Srbijom itd.

O ovome su obaviještene sve velike sile toga vremena i izabrana delegacija na čelu s vladikom, dr Gavrilom Dožićem, da izvijesti kralja ujedinitelja Aleksandra Karađorđevića, inače unuka našega kralja Nikole Petrovića. Onako uzgred ću podsjetiti da je prestolonasljednik Aleksandar Karađorđević rođen i odrastao na Cetinju, čime se ponosio. To mi je pričao moj đed, koji je brinuo o njegovom odrastanju na Cetinju. Zavolio je Crnu Goru, kako to samo djeca umiju da vole. Na primjedbu zašto u vladi nema Crnogoraca — odgovorio je:

- Zar vam je malo što imate Crnogorca — za kralja.

Iako je bilo i bjelaša i zelenaša — svi su bili za ujedinjenje. Sam gospodar je napisao divan proglas ujedinjenju. Zelenaši, i to ćemo posebno naglasiti, bili su jednoglasni za ujedinjenje. Samo su tražili da se uvaži poseban položaj Crne Gore u novoj ujedinjenoj državi, koji proizilazi iz njenog dotadašnjeg položaja — kao viševjekovne samostalne države.

U izvornim dokumentima ove tematike, neke sam citirao, naći ćemo onu iskru koja oganj rađa, želju za ujedinjenjem do kojega je i došlo 1. decembra 1918. godine. Ta iskra je kao ideja stara. Stara je i kao pokret. Čak i kao organizovani pokret. Svaka generacija imala je aktivan odnos prema ujedinjenju. Stavljala ga je u svoj politički program. Brojni su

dokumenti o tome. I naravno, brojne su nedoumice, razlike, htjenja. Ideje ujedinjenja dugo se nose i teško je naći prihvatljivo rješenje za sve ujedinitelje. Razlike su se pojavile u pogledu statusa Crne Gore u toj novoj državi. Većina je bila za tzv. *bezuslovno ujedinjenje*. Neki delegati, zna se i koji, isticali su uslove, polazeći od toga da su do tada samo Srbija i Crna Gora imale svoje samostalne države i da se to mora ugraditi u ključne dokumente nove države.

Ta podjela nastavila se i u II svjetskom ratu, kada je na jednoj strani izbio veličanstveni svenarodni ustanak *13. jula 1941. godine*, a na drugoj strani je manjina *12. jula 1941.* proglasila tzv. Nezavisnu Državu Crnu Goru, pod pokroviteljstvom fašističke Italije. *Nažalost*, te su podjele i danas ostale, uprkos razvoju nauke koja je, prvo, otvorila ključna pitanja ujedinjenja 1918, a onda ih, jedno po jedno, naučno objašnjavala, uprkos nastojanju politike da nametne stavove iz dnevnopolitičkih potreba. Tako je Centralni komitet Komunističke partije Crne Gore na svom Osnivačkom kongresu 1948. godine, kako smo već rekli, lansirao tezu o „*okupaciji Crne Gore od strane srpske vojske*”.⁹ U svojoj političkoj propagandi KPJ je promovisala i tezu o tadašnjoj Jugoslaviji kao „tamnici naroda” — kvalifikacija koja je karakterisala tadašnju Austrougarsku monarhiju.

Danas se pokreću neka politička pitanja vezana za odluke Podgoričke skupštine iz 1918. godine, koja su motivisana savremenim političkim razlozima, u koje istorijska nauka, po prirodi stvari, neće ulaziti. Njeno je da se bavi prošlošću nudeći argumentovanu istinu.

*

Možda se očekuje da ih nauka komentariše. Ne želeći da na bilo koji način utičem, u ime nauke, skrenuo bih pažnju da bi poništavanje odluka moglo izazvati:

— sukob s „čitavim svijetom” koji je tada prihvatio stavove Podgoričke skupštine, koji su tek nakon Pariske konferencije mira 1919. bili pravnovaljano osnaženi;

⁹ Osnivački Kongres KP Crne Gore — Zbirka dokumenata. Priredili prof. dr Branislav Kovačević i Slavko Stanišić.

— ta akcija mogla bi otvoriti pitanja, recimo, položaja Boke Kotorske u Crnoj Gori, s obzirom na to da je ona direktno ušla u sastav zajedničke države,

— otvaranje pitanja sadašnjeg položaja naših opština u nekadašnjem Sandžaku, pri tome, podsjećamo da su i dalje politički žive ideje o jedinstvenom Sandžaku;

— pitanje Skadra koji je u ratu bio osvojen uz velike materijalne i ljudske žrtve, kako naše, tako i albanske; da li bi se taj, pravno rečeno, prazni prostor mogao koristiti za pokretanje naplate ratne štete?

Inače, nova država je odustala od zahtjeva za ratnu štetu tek kada su Velike sile predložile da ona pada na teret svih zemalja u sastavu bivše Austrougarske, a to su Hrvatska, Slovenija, BiH i Boka Kotorska. Od zahtjeva za ratnu štetu odustalo se na predlog kralja Aleksandra koji je zagovarao politiku pomirenja nove države — Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a potom Kraljevine Jugoslavije. No to su danas prevashodno politička pitanja, pa su, kao takva, više u domenu politike, nego nauke i struke.

Zoran LAKIĆ

THE FAITH OF MONTENEGRO IN THE WARS OF THE EARLY XX CENTURY

Summary

Leading thesis of this paper is that there are two basic requests, which are dominant throughout the war history of Montenegro. On one side, there is a struggle for liberation from the alien rule and for preservation of the state and its freedom, while on the other, there is a striving for unification with other related peoples. It has been said that the two Balkan wars of 1912–1913, and the First world war of 1914–1918 were winning wars for Montenegro, by which the territory of Montenegro has been significantly expanded, which brought along the increase in the number of population. Further on, the paper addresses the campaign of Montenegro for unification and emphasizes that the idea of union with brothers in near vicinity, both in theoretical and practical sense, was superior to other possible ideas of that time. In the spirit of this idea, are elaborated the events and commented stands related to the decisions of the Podgorica Assembly of 1918.

Key words: *struggle for liberation of Montenegro, campaign for unification of Montenegro, decisions of the Podgorica Assembly of 1918*